

ÜTOPİK BİLİNCİN KUTSALDAN PROFANA ÖNLENEMEZ ÖZGÜRLEŞMESİ

Mustafa DEMİRKAN¹

Özet

Thomas More'un, hayali kral Utopos'un hayali ülkesine verdiği isim olan Utopya, kültür alanında ileriye dönük ve gerçekleşmesi hem olanaksız hem de zaten umut edilmeyen düşsel fikirleri tanımlayan, gündelik dilde ve tutucu çevrelerde ise boş düşünceleri, saçma lafları ima eden küçümseyici bir sözcük olarak yerleşti. Thomas More başyapıtı Utopya'yı 1516 yılında, latince olarak, yazdı. More bu eleştiri kitabını, şaka unsurları ile süslemek ve de kralın öfkesinden sıyrılmak için, Abraxa kralına Yunanca bir isim, "Oú Tonos", Utopos adını vermişti. Franco Borsi'ye göre, aslında More bu adı çokanlamalı bir kavram çağrıştırmak için özellikle seçmiş olabilirdi. Zira eğer "Cu Tonos", Evtopos sözcüğünü yeğleseydi, kralın adı "Güzel", "Cutonia", Evtopya, da Güzelyer, Şirinyer anlamına gelecekti, bu çağrışımları gidermek için aslında sarih olarak "atopos", Atopos, Atopya sözcüklerini seçmiş olması gerekirdi. Yirminci yüzyılda utopya, düşünce ortamında kendi antitezi, "anti-utopyaya", karşı utopyaya, dystopyaya dönüştü. Ünlü Mimar Gio Ponti'ye göre, mimarlık "gerçekleştirilebilen bir düşünce"dir, utopya mimarlığının utopya özelliği, gerçekleştirilebilen uygulamalar alanı dışında kalmasıdır. KUTSAL ve PROFAN MEKAN, ZAMAN kavramı mimarlık ve utopya tarihini çok yakından etkiledi. Her toplum kendi toplumsal mekanını ve bu arada zamanını üretti. Mekan bir taraftan temsil edilirken diğer taraftan da temsil mekana yansıdı. Geleneksel toplumların karakterlerindeki belirginlik, yerleştikleri kutsal bölgenin çevresindeki tanımlayamadıkları bölge ile zıtlasmalarıdır. İnsan zekası kutsal olmayan çevreyi, doğayı, dünyayı çok yeni çözümledi. Zaman, arkaik ve kutsal inançlı toplumlarda yenilenme olanağı bulunan bir algılamadır. Dinsel olmayan insan için, zamanın kendi varoluşu ile bağımlı bir boyutu, kendisi için bir başlangıcı ve ölümüyle biten bir de sonu vardır, geçmiş tarihten ibarettir, gelecek, umutların, düşlerin, utopaların alanıdır.

Abstract

Thomas More wrote his masterpiece Utopia, which was the name of the imaginary country of the imaginary king Utopos (abscent), in 1516, in latin. Since then, utopia became a word that defines, visionary and irrational ideas in the intellectual environment, and despised empty thoughts in the casual language. More gave the Abraxa king a Greek name "Oú Tonos", Utopos, to decorate this criticism book with humour and to avoid the king's rage. According to, Franco Borsi, infact More could have especially chosen this name to envoke a polysemous concept. Because if he had chosen the word "Cu Tonos", Evtopos, the king's name would become "beautiful", and the Evtopya would be "the beautiful land, place". To avoid these different meanings he should have clearly chosen the words "atopos", Atopya. In the 20th century, utopia, in the intellectual environment turned into its own antithesis, "anti-utopia", de-utopia, dystopia. According to the famous architect Gio Ponti, architecture is a "thought which could be realized", the 'utopia' character of the utopia architecture is that it's outside the area of realization. The sacred and profane space and time concepts have influenced the architecture and the utopia history closely. Every community produced its own public space and time. While the space was being represented, the representation itself reflected to the space. The characteristic of the traditional communities', is the opposition with the environment around the sacred area they settled onto. The human mind has just recently analyzed the profane environment, nature and the earth. Time is a perception in the archaic and sacred communities, which you can renew. But for the profane human, time has a dimension related to its own existence, and he/she has a beginning and an end with his/her death, past is history, future is the area of hopes, dreams and utopias.

Anahtar Kelimeler: Utopya, Kutsal, Profan, Mekan, Zaman

Utopya

Rönesans düşünürü Thomas More'un, zamanımızdan beş yüzyıl önce yazdığı kitapta, hayali kral Utopos'un hayali ülkesine verdiği isim olan Utopya, günümüzde birçok dile, kültür alanında konuşma diline göre daha olumlu anlamda, ileriye dönük ve gerçekleşmesi hem olanaksız hem de zaten umut edilmeyen düşsel fikirleri tanımlayan, gündelik dilde ve

¹ İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, İstanbul Kültür Üniversitesi, 34156 Ataköy / İstanbul

tutucu çevrelerde ise boş düşünceleri, saçma lafları ima eden küçümseyici bir sözcük olarak yerleşti. Mannheim'a göre, en basite indirgendığında eski saf ve henüz cesaretini kaybetmemiş "ileri düzeyde düş kurma" yeteneğini edinmemiş insan, sadece fikirlerle ilgili içeriksel değerlere bağlı yaşarken, biz bu fikirleri giderek artan bir şekilde ve eğilimsel olarak utopyalar ve ideolojiler olarak algılarız [1].

Gelecek için henüz fikirleri olmayan ve plan yapamayan, zaten en çok 20 kişilik gruplar halinde örgütlenebilerek yaşamlarını sürdüren, ömürleri otuzlu yaşlarında sona eren avcı - toplayıcı insanlar sevgi, şefkat, zorbalık ve düşmanlık kavramlarını, sınırlarını ne düzeyde belirledikleri bir yana, günümüzden birkaç yüz bin yıl önceleri yaşamlarını kolaylaştırmak için taş avadanlıklar üretmeye ve çakıllara sanatsal izler işlemeye başlamışlardı. Yüz bin yıl kadar önce, konuşmayı becerdikleri sanılan ama kutsallığı henüz keşfetmemiş bu insanların doğum ve ölümü, ana, baba, kardeşlik ve dostluk kavramlarını hangi düzeyde anladıklarını bilemesek de, hayal kurma yeteneklerinin gelişmeye başladığını, güvenli bir ortamda, barınakta yaşamak, aç kalmadan beslenmek, düşman ve yırtıcı hayvanlar tarafından avlanmak yerine onları avlamak ve hayatta kalmak, içgüdüsel de olsa üremek, deneyimlerini çevresindekilere aktarmak gibi kısa vadeli amaçlar edindiklerini düşünebiliriz.

Günümüzden otuz bin yıl kadar önce bazı yetenekli insanlar, Mannheim'ın " utopik bilinç çevrelediği varoluşla upuygunluk içinde olmayan bir bilinçtir" tanımlamasını adeta önsezisel keşfettiler. Olağanın dışına çıkarak gerçek sanat eserleri yarattılar. Becerikli ustalar yaşamsal önemi olan balta, ok ucu ve benzeri avadanlıklar üretirken, içlerinden biri kendini onların dışında tutup düş alemine dalarak, Willendorf Venüs'ünü yontmayı başardı, o günlerde ya çok alkışlandı ya da aylakların önde geleni ilan edildi. Ama bugün sanat tarihine ilk taş kadın heykeltiği yaratan adsız sanatçı olarak geçti. Heykeltikleri, gravürü keşfeden insan artık doğanın renklerini eserlerine aktarabilmeyi düşlemektedir. Önce boya keşfedildi, sonra günümüzden on beş bin yıl kadar önce, Fransa Lascaux'da ve İspanya Altamira'da ilk kutsal törenler için toplanılan mağaralarda duvarlar, tavanlar, sanatkarların, şamanların önderliğinde renkli hayvan resimleri ve bugün henüz tanımlayamadığımız bazı geometrik desenlerle bezendi, yaklaşık iki bin yıl kadar, gelecek nesillere bilgi aktarımına çalışıldı. Konuşmayı geliştiren, sanat eserleri üreten, çocuklarını eğitmeye başlayan ve göçebelikte küçük toplulukların örgütlenmesini başaran atalarımızın yeni düşü, ütopyası, avcı-toplayıcılıktan tarıma ve evcil hayvancılığa geçerek yerleşik düzen kurmak olacaktı. İsa'dan önce yedi binli yıllarda mimarlık hızla değişti, Anadolu'da dünyanın en kalabalık, beş bin kişilik, surlarla korunmaya gerek görünmeyen süper güç kenti Çatalhöyük, Filistin'de de surlu ve gözetleme kuleli, belki de bir ileri karakol yerleşimi Eriha (Jericho) kuruldu.

Yeni hayal, konuşmaların kayda geçirilmesi olmalıydı. Lascaux mağarası duvarlarındaki geometrik desenler İsa'dan önce üçüncü bin yıl içinde, Mısır'da hieroglif, Sümer'de çivi yazısı olarak ortaya çıktı, takvim keşfedildi. Efsaneler ve yasalar yazıya döküldü, gökyüzü, yer ve yeraltı tanrıları belirlendi, tanrısal ilişkiler, aile, arkadaş-kardeşlik, yaratılış, ölüm ve öteki dünya, ebedi hayat arayışı dile getirildi. Geleceğin planlanması kavramı için her ne kadar Platon, Utopya'nın kaleme alınması için Amerika'nın keşfi, Rönesans ve Thomas More beklenecek olsa da, utopya'nın temelleri bir anlamda Sümer Gılgamış Efsaneleri ile atıldı. Bu kaynaklardan esinlenen İbrahim Peygamber öyküsünde, Tanrı'nın yaşlı ve çocuğu da bulunmayan İbrahim'in soyuna kutsal Filistin topraklarını vaad etmesi, onun da yahudi eşinden ve arap cariyesinden birer çocuk sahibi olmasından sonra soyunun da, bu topraklarda hak iddia etmesi ile, etkileri günümüzde de süren bir dinsel-bölgesel yerleşim ütopyası ortaya çıktı.

Thomas More başyapıtı Utopya'yı 1516 yılında, kralı kızdırmamak için latince olarak, sözümona Amerigo Vespucci'nin bir gemicisi Raphael'in anlattıklarına göre yazdı, eser iki

yıl sonra İngilizce'ye çevrildi. Olaylar ana kıtaya on beş millik bir kıstakla bağlı hayali Abraxa yarımadasında geçiyordu. More bu eleştiri kitabını, şaka unsurları ile süslemek ve de kralın öfkesinden sıyrılmak için, Abraxa kralına Yunanca bir isim, "Oú Tonos", Utopos adını vermişti. Yunancada "Oú" , olumsuzluk ön eki, mevcut anlamındaki Tonos ile bir araya gelince, kralın adı, namevcut, anlamını alıyordu.

Halkın ve kralın işbirliği ile, ana kıtaya bağlı kıstak kazılıp yok edilince ülke bağımsız bir adaya dönüştürüldü. Utopos'un ülkesi olarak Utopya adını aldı, eğitim gelişti, herkese iş bulundu, konutlar bir örnek ve konforlu inşa edildi, ada imar edildi ve halk böylelikle refaha erişti. Franco Borsi'ye göre, aslında More bu adı çokanlamlı bir kavram çağrıştırmak için özellikle seçmiş olabilirdi. Zira eğer "Cu Tonos", Evtopos sözcüğünü yeğleseydi, kralın adı "Güzel", "Eutonia", Evtopya, da Güzelyer, Şirinyer anlamına gelecekti, bu çağrışımları gidermek için aslında sarıh olarak "atonos", Atopos, Atopya sözcüklerini seçmiş olması gerekirdi [2].

Adı 1516'da konmuş olsa bile, mimarlıkta planlama ve utopya kavramı günümüzden yirmi beş yüzyıl önce Platon ile, Milet'li Hippodamos' un attığı temeller üstüne kurularak başladı, dinsel yönden idört bin yıllık geçmişi olan bu düşünce, Rönesans ile canlandı, on sekizinci yüzyılda doruğuna ulaştı. Elbette ki, utopya, utopik sözcükleri, More'dan hemen sonra, günümüzde kullanılan anlamda ve düşsel varoluş biçimlerini tanımlamak için bugün yararlandığımız biçimde kullanılmaya başlanmadı. Rönesans'tan günümüze kadar, toplumu daha güvenli bir gelecek ve mutluluğa taşımak amacıyla, bir çok dalda yazınsal ve tasarımsal yapıtlar üretildi. Yirminci yüzyılda utopya, düşünce ortamında kendi antitezi, "anti-utopyaya", karşı utopyaya, dystopyaya dönüştü. Rus Zamyat'ın 1920'deki "Biz ötekileri"i İngiliz Huxley'in 1923' teki "Dünyaların En İyisi" ve yine İngiliz Orwell'in 1949'da yayımlanan "1984" isimli romanlarında, bilim kurgu aracılığıyla, ileri, özellikle teknolojik güçlere sahip devletin, katı,acımasız, sınıfsal farklılıklar içinde, bireyin toplum içinde eritilmesini ve zayıflatılmasını anlatması denendi.

Orwell, "1984"ün toplumunun bireylerinin iktidara bağlılığını ve baş yöneticiye, "Big Brother" a sevgilerini, "hayali düşman"a karşı bir dakikalık "Nefret duruşları" ile simgeledi. "Big Brother" her yerededir, dışarıda ve içeridedir, buzlu ekrandan hem konuşur, hem görünür, hem görür, "mutlak" olarak sayılmalı ve sevilmelidir. Kurallara uymayanlar, başkaldırcılar yenilmeye mahkumdur ve basitçe buharlaştırılırlar [3]. Günümüzde neredeyse distopyalar bile gerçekleşti, Londra'nın her köşesine Big Brother gözleri takıldı.

Amerikalı yazar Robert Silverberg'in [4] 1971'de yayımlanan "The World Inside", 1974 deki Fransızca çevirisi "Les Monades Urbaines", 2381 yılının toplumsal düzenini betimler. Yeryüzü yetmiş milyar nüfusa ulaşmış ve düstur "artınız ve çoğalınız" olmuştur. İnsanların tüm yaşamları, (konut,iş, ticaret,eğitim,tedavi,eğlence) bin katlı birim kulelerde, "monadlarda" sınırlanmıştır. Bir monadda yaklaşık bir milyon kişi yaşar., katlar eski dünyanın ünlü kent adlarıyla anılır. İnsanlar bin katlı dikey kentlerini kesinlikle terk edemedikleri gibi, katı hierarşi düzeni içinde yerleştikleri binalarında katlar arasında zaman zaman, "mutlak cinsel özgürlükleri nedeniyle", geceleri cinsel birleşme için yer değiştirebilirler. Bu "homo urbmonodis"ler, utopyada, tıklım tıklılıkta, mutlulukta yaşarken, heyecan, helecen, kıskançlık bilmezler. Kulelerin çevresindeki tarım arazisinde kocaman robotlar çalışır, doğa ancak pencerelerden izlenir. Bu yaşam düzeninden kuşku duyanlar hastadır. Hastalar özel yöntemlerle tedavi edilir, iyileşmeyenlerin sonu yok edilmektir. Bir gün, elektronikçi Mikael doğayı tadmak için kaçacak, tarihçi Jason'da kıskançlığı keşfedecektir.

Utopya sözcüğü, başlangıçtaki çokanlamlılık kaderini günümüzde daha da esnek ve muğlak olarak sürdürmektedir. Utopya sözcüğü kültür alanında seçkin ve kompleks bir yer

edinmiştir. Bu alanda hayal gücü, imgesellik, vizyon, ideal hatta ideoloji kavramları ile bazen karmaşık, bazen eşanlamli bazen de karşıt anlamli anılırken, gündelik dilde kullanımı çok daha kaypaktır. Kurulu düzen dışında hayal kurmanın ve gerçekçiliğin edepsizlik olarak algılandığı tutucu kesimler için utopya, zararlı ve boş düşünceler, zaman kaybına yol açan saçma sözlerdir.

İdeal ütopyanın gerçeğe karşı gelerek ya da gerçeğin içine yol gösterici ve akıl yürütücü bir güç gibi katılarak birleştirime, uzlaştırma görevi üstlenen bir özelliğidir [2]. Tarihsel olarak içinde bulunulan düzen Topya kabul edilirse, idealler devrimci bir işlev amaçlandıkları zaman utopyaya dönüşürler [1]. Bir fikrin geliştirilerek en üst düzeye vardırılması ile gerçekleştirilen tasarım ve üretim utopya değildir, olsa olsa çok başarılı ama utopik özelliği olmayan bir yapıt elde edilir.

Utopya ile bağdaşmayan ama bazen birlikte anılan ideoloji sözcüğü, ilk defa 1800'lerin başlarında, Fransız Enstitüsü (Institut de France) üyesi Destutt de Tracy ve yandaşları tarafından, bütün diğer bilimlere zemin olacak, düşüncelerin rasyonel bir yöntemle araştırılmasını sağlayacak, yeni bir felsefi- bilimsel bir kavram, idealar (düşünceler) öğretisi adı olarak önerildi [5]. Önceleri olumlu ve ilerici bir anlam taşıyan bu kavramı, Napoleon küçümsemekle kalmayıp olumsuz bir içerik te yükledi.

Fransa'nın o dönemdeki başarısızlıklarının nedenini karanlık metafizikçilere bağlarken, kendine muhalif aydınları da ideologlar olarak adlandırdı. Bundan böyle ideoloji artık gerçekliği ararken yanlış bigi ve kuramları tanımlayan zararlı bir kavram, ideologlar da din ve devlet düşmanları damgası yediler. İdeoloji kavramı Karl Marx sayesinde günümüzdeki yaygınlığına kavuştu. Pratiğe yönelik düşünceler olan ve her toplumsal tabaka tarafından üretilebilen ideolojiler genelde egemen sınıfın ve kimi (bazı) fikir adamlarının, toplumsal ve ekonomik çarpıklıkları, çelişkileri izleyerek olmasına inandıkları düzeni ve benimsenecek düşünceleri halka dayatmalarıdır. Ortama uyum sağlamayı ve güvenli bir geleceği hedefleyen kesimler de ister istemez açık veya üstü örtülü bir ideolojiye yanaşırlar ve desteklerler. Her siyasal program, yüksek dozda ideolojiye gerek duyar [5]. İdeolojiler tarihin itici gücüdürler [5], ama bilimden uzaklaşarak kişileri, toplumu özgür ve özerk olduklarına inandırmaya çalışırlar [5].

Mannheim'a göre ideolojiler, temelde bilinçli ya da yanılgılı veya özellikle çarpıtılmış fikirlere dayanarak, egemen sınıfın ve iktidarın yasallaştırılmasını, hatta ilah önderler yaratılmasını desteklerler. Utopyalar ise muhalif ve ezilen kesimlerin ideolojilere karşı oluşan tepkileridir. Utopyalar içinde bulunulan statükoyu yadsıyıp parçalayarak aşkın (transandantal) bir düzeni amaçladıklarından ötürü ideolojilerden ayrılırlar [5]. İdeolojinin gerileyişi belli kesimlerde kriz yaratır ve hesaplaşmalara neden olurken, ütopyanın insan zihninden silinmesiyle, utopyasız ve durağan bir toplum "daha çok şey" kaybeder [5]. Fransız düşünür Lefebvre için ise eskimiş damgası yemiş ideoloji düşüşünü sürdürmektedir. Bu kavram gerçekte açıklığa hiç ulaşamadı, marksist ideoloji, devrimci ideoloji, milliyetçi ideoloji, burjuva ideolojisi gibi tanımlarla abartıldı, ideolojiler günümüzde, olumlu anlamda artık bir fikrin mantığı olarak kabul edilmelidir. Lefebvre'nin Marx' tan aktardığına göre de bilginin kapitalist üretim biçiminden sonra üretici güç olmasıyla ideoloji-bilgi oranı değişti, bilgi ideolojinin rolünü üstlendi, ideoloji de artık "kültür" ve "değerler" ile değil, retorik ve dayatma ile belirginleşti [6].

Gerek ideoloji gerekse utopya düşüncesi gerçeğin bulunmasını hedeflediğinden verimli bir kuşkunun unsurları olarak tanımlansalar da bu iki anlayışın taraftarları kendi bakış açıları doğrultusunda karşıt görüşü utopya veya ideoloji olarak kabul ettiler. Bu arada utopyalar da haketmedikleri halde, hiçbir zaman gerçekleşemez fikirler olarak kamuoyundaki yaygın anlamına büründü. Aslında bir utopya düşüncesi ya bilinçli seçim ya da yanılgı nedeniyle

uygulanamaz, zira tasarımın gerçekleşmemesi zaten daha baştan öngörülmüştür veya kurguların durum ve riskleri dikkate alınmamış, ekonomik veriler gözetilmemiştir, içinde bulunulan ortamda sonuç almak olanaksızdır. Güncel sorunlar kesinlikle utopya düşüncesi içinde çözümlenemez, utopik bilinç ancak utopya yaratmak için kullanılabilir.

Genelde barışsever amaç güden, geleneksel kurumları ve insanlığı güvenli, mutlu bir geleceğe taşımayı hedefleyen utopya, tarihsel gelişimi ve kuramsal kurgusu bakımından bilimsel olarak tek bir öğreti dalına ait değildir. Yüzyıllardan beri süregelen utopya düşüncesi, felsefe, toplumsal, siyasal ve fen bilimleri, mimarlık, şehircilik, bilimkurgu gibi birçok bilim dalı içinde yer almaktadır. Bu alanların her birinde özellikli bir bölge, zaman zaman genleşerek mevcut varoluştan, topyadan ayrılarak bir utopyaya doğru yükselir, kuvvet ve canlılık edinir. Başka dönemlerde aksine daralır ve yok olmaya yaklaşır, topyaya dönüşür. Yaşam düzeyi utopya ve devrimle gelişir, Borsi'ye göre utopya tarihi, "düş kırıklığı ile sonuçlanan ama ısrarlı bir umut tarihi" olarak tanımlanabilir. Utopya, insan düşünce evriminin ayrılmaz bir bölümüdür, günümüz utopyaları geleceğin gerçeklerine dönüşebilir, Lamartine için utopyalar erken doğmuş gerçeklerdir.

Jean Servier"ye göre ilk geleneksel ve kutsal kent evrenin efsanelerden kaynaklanan düzenine uygun olarak kurulmasına, adaklarla, törenlerle kutsanmasına karşın, zaman içinde bozulmaktan kurtulamamıştı. Rönesans hümanistleri ve Aydınlanma Çağı düşünürleri, halkın umutla beklediği, eşitlikçi dingin kenti gözardı ederek, kendi gibilerinin "aydın" önderleri oldukları kenti ve düzeni düşlediler. Servier için utopya, toplumsal bir sınıfın, kişinin özgür iradesi ve kozmik ilişkiler ağı ve yasaklamalar içinde sınırlanmayı gönül rahatlığı ile kabul ettiği geleneksel kentin katı strüktürlerini- ana kucağının dinginliğini- yeniden bulmanın derin arzusunun düşsel simgelerle betimlendiği tepki ve planlı bir geleceğin güven verici öngörüsüdür [7].

Lefebvre için utopya sözel boşluktaki fiktif kurgu, atopi de sadece toplumsal boşluğu açığa çıkarmak için somut mekanın ortadan kaldırılmasıdır [6]. Droysen'e göre, insanlar durumları yeni düşüncelere, düşünceleri ise yeni durumlara dönüştürmelidirler [1].

Mimarlık, gelişim sürecinde, bazen sadece teknolojik deneyimlere bağlı kaldı, zaman zaman da efsaneler ve utopyalarla kader birliği yaparcasına yanyana hatta iç içe yol aldı. Utopyanın saf ve soyut kavramının anlam karmaşasına yol açmasını engellemek için, utopya alanının daha iyi bir toplum ve ümit dünyası yaratmak hedefi doğrultusunda sadece kuram, düşünsel kurgu, yazınsal ve sanatsal sınırlar içinde tutulması daha olumludur. Mimarlık alanında yer alan utopyaların da, içinde bulunulan sorun ve mutsuzlukları gidermek doğrultusunda, olanaklı bir gelecek veya olanaksız bir geçmişte yer alan idealler içinde ve düş dünyasında belirli parçalar halinde tasarlanması gerekir.

Utopyalar, insanların örgütlü ve mutlu olarak yaşamalarını amaçlarken, mimarlık da bu soyut kavramı somutlaştırmaya çabaladı. Ancak utopyacılar mimarlık ilkelerini kurmaya, tanımlamaya heveslenirken yetersiz mimarlık bilgilerinden ötürü çok kez ilkel ve çocuksu tasarımlar önererek başarısız oldular. Mimarlar da bazen iyi niyetli ama toplumsal yönleri hafif kalan, genellikle kitlesel görünümlü utopyalar tasarladılar. Utopyacılar kusursuz toplumsal ve siyasal tasarımlarını mekana basit düzenler halinde yansıttılar, ama amaçladıkları doğal canlılığı ve mutluluğu yakalayamadılar. Hatta, örneğin ortaçağdaki sınıf farklılıkları, yapısal ve ekonomik dengesizlikler, sıhhi koşullardaki yetersizlikler utopya hedeflerinin aksine ölçütler oluştururken, kentler yine de canlı, renkli, keyifle yaşanabilen mekan özellikleri taşııymaktaydı. Utopik bir kent tasarlamak için yeterli veri olmadığı için, sadece düzen, akılcılık ve kurallar ile de insanları mutlu edecek kent betimlenemediğinden, sonuçların istemeyerek de olsa bir toplama kampına benzediği durumlar da ortaya çıktı. Öte yandan mimarların tasarımlarındaki utopya bölümleri,

toplumdaki olumsuzlukların ve yetersiz yaşama koşullarının giderilmesi, mutluluk ve eşitlik arayışı gibi utopya hedeflerinden uzaklaşabildi. Kimi mimarlar da, toplumsal kurguların, insan ilişkilerinin, kurumların niceliklerinden çok nitelikleri ile ilgilendiler; sayısal veri ve kararlar, kocamanlıklar öncelik kazandı, makine kentler ve konutlar önerildi. Mimarların utopyaları bazen gerçekten teknik olasılıklar ve uygulanabilirlikler dikkate alınmadan bir kuramın geliştirilmesiyle yaratılan, biçimsel, yapay, medyatik öneriler oldular.

Ünlü Mimar Gio Ponti'ye göre, mimarlık "gerçekleştirilebilen bir düşünce"dir, utopya mimarlığının utopya özelliği, gerçekleştirilebilen uygulamalar alanı dışında kalmasıdır. Bu bir (imgesel), vizyoner (gengörümsel) mimarlıktır ve aslında "gerçekten" kaçışı da tam sağlamamaktadır. Aksine buruklukla yadsıdığı bu gerçek içinde tarihe iz bırakmak gibi kurtarıcı bir işlevi vardır. Utopya mimarlığı, hiç kuşkusuz utopya tarihine ait değildir, mimarlık gibi, mimarlık tarihine aittir [2].

Aslında geçmişin utopya toplumlarının özellikleri yeni dünya düzenine göre olumsuzluklarla yüklüdür. O zamanki dar alanda tecrit ve sınırlı değiş-tokuş giderek yaygın iletişim ve serbest alışveriş ortamına dönüştü, aile yapısı, kurumlar, özgürlükler ve uyum kavramları değişti, Dünyadaki genel ve teknolojik iletişim sistemindeki gelişmeler gerçek zamanda haberleşmeyi sağladı, mimarlıkta ise, yüzlerce yıl önce utopya olarak kabul edilen tasarımlar birbiri ardına gerçekleşti, ondokuzuncu yüzyıl sonu utopyaları uygulanmak için yarım yüzyıl beklerken bu süre giderek daha da kısaldı. Yeni utopyalar, aslında utopya kavramı ile çelişerek neredeyse tasarım süreci sonunda uygulandı. Günümüzde mimarlar yeni ve gerçek utopyalar üretmekte gecikirlerse, kuşkusuz bu alan başka disiplinler, bilgisayarda sanal mekan üretimleri, sinema, görsel sanatlar tarafından doldurulacaktır.

KUTSAL ve PROFAN MEKAN, ZAMAN kavramı mimarlık ve utopya tarihini çok yakından etkilemiştir. Geleneksel toplumlarda insanlar, hangi uygarlığa ait olurlarsa olsunlar, kötülüğün bireye günah aracılığı ile sızdığına, başa gelen felaketlerin de işlenen günahların cezası (ceremesi) olduğuna inandılar. Bu inancın sonucu olarak da, ülke, kent ve toplumun, kurucusu tarafından kutsanmış, kurbanlarla korunmuş, törenler ve bayramlarla yenilenmiş olmalarıyla, bireyler de kendi günahlarının sonuçlarından ve kötülüklerden kurtulacaklarını umdular. Tarih içinde kutsallık çeşitli dinsel deneyim ve aşamalar geçirdi ancak, Tanrı'nın keşfedilmesi ile, bir taraftan toprak ana, üretkenlik ve kadın kutsallığına, öte yandan da ekonomik ve kültürel değişkenliklere, toplumsal düzenlemelere bağlı, esnek dinsel sistemler ortaya çıktı. Bir dönem uygarlığının insanları, hatta çağımızda bile kimileri, geçmişe dönük ve günümüze taşınmış efsaneler doğrultusunda, her türlü düzenin, Adem ve Havva yüzünden, büyük bir yasağa itaatsizlik olan ilk günah ile bozulduğuna gönülden inandılar.

Kutsal ile profanı fark etme, ayırma ve seçme eğilimi tüm insanların doğasında vardır. Kutsallaştırma (hiyerofani), basitçe, ağaç, taş, kaya, dağ veya hatta bir eşya olarak, gelişmiş dinsel görüşlerde de, tanrıların temsilcileri insanların ve peygamberlerin kabulü ile somutlanır, doğa ve evren de kutsal olgulara dönüşür. Özellikle arkaik toplum insanları yoğun kutsallık içinde ve kutsanmış eşyaların koruması altında yaşamak eğiliminde idiler. Birçok insan için, özellikle arkaik dinsel insan için kutsallık, kuvvet ile eşanlamlıdır ve "mutlak gerçektir". Böylece kutsal, aynı anda güç, gerçek, süreklilik ve etkinlik kabul edilerek, kutsal karşıtı profan ise yalan, gerçekdışı olarak değerlendirilir.

Profan dünya görüşü, kutsal görüşün aksine, olaylara fizyolojik açıdan bakmayı sonuçlandırarak, beslenme, çalışma, cinsellik organik süreçler olarak kabul edildi. Modern insan için kent, konut, araçlar, üretim, çalışma, spor, eğlence, doğa, evren, anında değerlendirilen ve yararlanılan nesneler, olgular haline dönüştü, kutsal ve profan yaşam tarzı, insanlık tarihinde ve hatta günümüzde iki ayrı görüş ve varoluş biçimi olarak yer aldı.

İlkel toplumların inancına göre gökyüzü, güneşin, tanrıların mekanı kutsaldı. Yeryüzü bereketli, ana, doğurganlık ve üretkenlikti. Ülke ve kent önceden atalar tarafından kutsanmıştı ve tanrıların himayesinde dünyanın merkezinde yer almıştı. Yerleşmelerin ortasındaki dinsel yapılar kutsal gökyüzü ve tanrılarla ilişkiyi kurup sürdürürken, konutlar adaklarla, kurbanlarla kutsanarak korunuyordu. İnanç doğrultusunda, ana üretkenliğinin yinelenildiği, babaların, şeflerin, rahiplerin hatta bazen tanrıların simgesel olarak öldürüldüğü, cinsel birleşmelerin temsil edildiği alanlar gerekliydi. Mekan kutsallaştırılırken bir taraftan da hem iyi hem de kötü güçlerden arınarak toplumun sürekliliği sağlanıyordu. Aynı zamanda doğal ve toplumsal, gerçek ve simgesel olan mekanın bir üst gerçek güçle karanlıklara ve ölüme karşı gelebilecek güneşin, ayın, yıldızların aydınlıklarıyla dolması gerekiyordu. Ayrıca büyü ve fal mekanları, yasaklanmış tapınak mekanları gerekliydi. Duvarın arkası, uzaklar, hayaletlerin, kötü ruhların, düşmanların yani her durumda ölümün bölgesiydi. Ulaşılamayan yer altı, karanlıklar, solucanlar, cehennemler diyarı ve yanlış bölgeydi. Oysa insanlar yaşamlarına ve özellikle kentlerine, toplumsal mekanlarına evrenin düzeninin yansımaları, ahenk ve mutlak doğruyu bulmak istiyorlardı.

Lefebvre'e göre mekan tasarımı, insanların ilk aleti üretip doğayı tahrip etmeye başladıklarından hemen sonra onu yeniden düzenlemeleri ile başladı. Her toplum kendi toplumsal mekanını ve bu arada toplumsal zamanını üretti. Bu üretim sadece kültüre bağlı ve herhangi bir nesne ve "şeydeki" gibi değil, toplumların "ham doğa" üstündeki etkilerinin sonucu oldu. Giderek zaman ve mekan bölünüp ayrıldı ve diğer mallar gibi el değiştirerek satılıp alınmaya başlandılar [7].

Her gerçek gibi üç genel kavrama, biçim, kurgu ve işleve dayanan toplumsal mekan başlangıçta görsel nesnelerden hatta seslerden yararlanılarak doğal alanın işaretlenmesiyle oluştu. Avcı-toplayıcılık dönemden sonra yerleşik düzene geçişin başlarında, avcılarının, çobanların, sürülerin yolları ağaç, çalılık gibi doğal veya taş, kaya yığını gibi yapay unsurlarla işaretlendi. Ancak mekan sınırlı yerleşim bölgesi dışında sadece güzergah ölçeğinde düzenlendi [7]. Neolitik dönemden itibaren belli bir gelişme sürecinde kabile yerleşim merkezlerini giderek kasaba, kent, bölge merkezlerine ve düşünce, sanat, bilim odaklarına dönüştü [7].

Geleneksel toplumların karakterlerindeki belirginlik, yerleştikleri bölgenin çevresindeki tanımlayamadıkları bölge ile zıtlasmalarıdır. Birincisi, dünyalarıdır, kozmostur, (evrendir). Gerisi artık göksel değildir, öteki dünyadır, ejderlerin, ruhların, şeytanların yaşadığı, yabancı, düzensiz, kaotik bölgedir. Bir bölge iskan edilmiş ise, nedeni, daha önceden kutsanmış olmasıdır. Yerleşmenin görkemli bir ateşivardır, bu hem gereksinme hem de küçük ölçekte bir yaratılış taklididir, göksel ilişki ve Tanrılarla iletişim kurulmuştur [8]. Milet, Persler tarafından yıkılıp yakıldıktan sonra kentin yeniden planlanması görevi meteorologos, gökbilimci Hippodamos'a bekli de bu ilişkiyi kolayca kurabileceği için verilmişti [7]. Dünyanın merkezi kavramı, kutsal mekanın en derin tanımlamalarından biridir. Geleneksel toplum insanları için kutsal alan, mekanın homojenliği içinde bir kırılma noktasıdır ve simgesel bir unsur ile kozmik bir bölgeden diğerine geçmek olanağı sağlar, bu bölge ise, o toplum için dünyanın merkezidir, i.ö. 2400'lü yıllarda İngiltere'de Stonehenge, Mısır'da piramitler, Babil'de Zigurat kule, yapay tepeler, Nuh'un gemisinin tufandan sonra oturduğu dağ, Yunan mitolojisindeki Tanrısal dağlar, bölge halkı için dünyanın merkezidir. Kudüs, Mekke, Vatikan gibi kentler de inananları için birer dünya merkezidir.

Tapınaklar bir tür dağların kopyaları olarak, bir taraftan yer ve gök arasındaki bağlantıyı kurarken öte yandan temelleri ile yer altı derinliklerine iner, kutsal ölü mezarları ile yer altı dünyası ile ilişkiyi sürdürür. Modern öncesi toplumlar dünyanın merkezine olanaklar

ölçeğinde yakın yaşamak isterken, ülkelerinin kentlerinin, mabetlerinin hatta sarayın dünyanın merkezinde olduğuna inanmaya devam ettiler. Dünyaları, kosmosun bir parçası olduğuna ve her dış müdahale bir karmaşa (KAOS) yaratmaya

yönelik ve tanrıların örnek eserleri taklit edilerek kurulduğuna göre, saldırganlar, Tanrıların düşmanları, şeytanlar, ejderhalar ile özdeşleştirilmişdi. Kentlerin çevresindeki surlar düşman saldırılarını engelledikleri kadar, ilk çağ inançlarında büyük bir ihtimalle hayaletleri, ölü ruhları, şeytanları da püskürtüyordu, bu nedenle de, kent surları, şeytan, hastalık ve ölüm tehlikelerine karşı, dinsel törenlerle kutsanıp korunuyordu, düşman, kavramsal olarak şeytan ve ölüm ile özdeşleştirdiğinde sonuç askeri ya da ruhsal olsun hep aynı, tahribat, çöküş ve ölüm olarak gerçekleşiyordu.

Dişisel insan için algılanan görüntülere karşın mekan homojen (bağdaşık) değildir, kırılma bölgeleri ve sınırlar vardır, nitelik itibariyle birbirinden farklı mekan parçaları kutsal ve gerçek mekan iie bu merkezi çevreleyen biçimsiz alanlar bulunmaktadır. Kutsal mekan ortasında gelecekteki her türlü yönlendirmeyi belirleyecek bir sabit nokta, bir merkez yer alır [7]. Kutsal mekan, sabit bir noktası bulunan, karmaşadan kurtularak sığınılan bölgeleri olan, içinde bir dünya kurulabilen ve gerçek olarak yaşanabilen homojen olmayan bir alandır. Bu mekanın tanrıya adanması, kutsanması ve dünyanın yaratılışının yinelenmesi arkaik toplumlardan beri süregelen bir uygulamadır. Mircea Eliade'nin bahsettiğine göre Avustralyalı göçmen kabile Arunta'lı Aşilpaların geleneklerinde kauçuk ağacı gövdesinden yapılmış bir kutsal direk (kauvva- auwa) gökyüzü ile ilişki kuran bir kosmik eksen temsil ediyordu, efsaneye göre ilahi ataları Numbakula bu direğe tırmanarak gökyüzünde kaybolmuştu, bu direğin çevresi iskan edilebilir bölge olarak kabul ediliyordu. Aşilpalar göçederken bu direği beraberlerinde taşıyarak dünyalarından ayrılmamış oluyorlar, başka bir efsaneye göre de direk bir gün kırılınca ne yapacaklarını bilmeden yerlere serilip perişan bir durumda yaşamları son buluyordu [8].

Gökyüzüne yükselen direk kavramı daha ileri kültürlerde de gündemde kaldı, hatta günümüze kadar ulaştı,profan mekanlarda da yerini korudu. Menhirler, orta direkli çadırlardaki taşıyıcı, ailenin orta direği, Stonehenge kompleksi, Mısır ve Roma dikilitaşları, minareler ve günümüzün bayrak direkleri, soyut heykelleri, anıtları kosmik eksenin değişik simgesel uygulama ve yorumları oldu.

Yapılar uzun ömürlü olmak için canlanmalı ve bir hayat ile ruh edinmelidir, ruhun intikali ise ancak kanı akan kurban sayesinde gerçekleşir, bazı kültürlerde ilahiler, dualar ile töreni tamamlar. Aslında bir yerleşim, hatta ey kurmak önemli bir karardır, konu gerçekte özel DÜNYA'nın kurulması, sorumluluk üstlenilmesi, idamesi ve yenilenmesidir. Yerleşim, ev gerçekte gönül rahatlığı ile değiştirilemez, kişisel dünya kolayca terkedilemez. Konut eşya değildir, bir yerleşim makinesi değildir: o, insanın, Tanrıların örnek yaratışını, acundoğayı taklit ederek kendine kurduğu kosmostur, evrendir.

Çeşitli konut türlerinde tepe açıklıklarının acundoğasal anlamları ve törensel görevleri vardır, baca, tepe penceresi, "kubbe gözü" gibi elemanlar Tanrılarla iletişim kurulmasını sağlarlardı.Kutsal mimari, aslında ilkel konutlarda bulunmakta olan kozmogonik (acundoğasal) simgeleri kullanmış ve geliştirmiştir. Aslında, tapınakları, kentleri, konutları ilgilendiren bütün simge ayınlar, görünüşe göre, ilkel kutsal mekan deneyimlerinden kaynaklanmaktadır.

İnsan zekası kutsal olmayan çevreyi, doğayı, dünyayı çok yeni çözümlerle.Kabile, feodalite hatta burjuvazi dönemlerinde genelde kutsal görüşler çerçevesinde gelişen mekan kavramı, xiii ve xiv yüzyıllarda özellikle Siena'da perspektifin keşfi ve Duccio, Lorenzetti'nin duvar fresklerinde yer almasıyla kutsallıktan uzaklaşmaya başladı.Üretimde feodalite yönteminden yarıcılık düzenine geçildi, artık tüccar,toptancı,banker olarak kente

yerleşen arazi sahiplerinin tarlaları ve kırsal konakları ile kahyalar ilgilenmeye başladı. Malikane ve çiftlikler arasında ağaçlıklı yollar gelişti, kentlerde ise cephe düzeni, hizalamalar, perspektif uygulamaları gibi mimarlık çözümleri üretilmeye başladı [6].

Profan görüşteki mekan homojen ve nötrdür, hiçbir bölüm nitelik olarak bütünden ayrı değildir, bu mekan, kendi dokusunda hiçbir değişikliğe uğramaksızın ve herhangi bir odak olmaksızın her yönde gelişebilir. Profan mekan, sabit noktanın güncel gereksinmelere göre değiştiği yok olabildiği homojen nötr ve dolayısı ile göreceli bir mekandır [7]. hiçbir bölüm nitelik olarak bütünden ayrı değildir, bu mekan kendi dokusu ile hiçbir değişikliğe uğramaksızın gereksinmelere göre her yönde geliştirilebilir. Ancak profan mekan kavramında, kutsal mekan özelliklerinde, doğum yeri manzaraları, gençlik anılarının bölgeleri, çocukluk evi ve bahçesi gibi imtiyazlı alanlar yok demek değildir. Ama gerçek o ki, bütün bu yerler, en laik insanlar için bile, müstesna, çok özel ve kişisel mekanlar olarak yaşamlarının bir parçası halinde değerlendirilmeye devam edecektir.

Çağdaş bir kentteki dinsel bir yapı, dinsel deneyimde, mekanın homojensizliğine basit bir örnektir. Kapı ve eşik kutsal mekanı profan mekandan ayıran sınır olarak, bir anda profan dünyadan kutsal dünyaya geçişi sağlar. Bazı inançlarda konut kapıları için de benzer özellikler geçerlidir. Kapılardan geçerken selamlama, yanlara dokunma gibi davranışlarla kapının soyut korumaları devreye sokularak, bir anlamda mekanlar arasındaki süreklilik yaratılır, profan mekan aşılmış olur. Eski inançlarda, bu çevrelenmiş kutsal alan içinde Tanrılar yeryüzüne inebilir, insanlar da simgesel olarak gökyüzüne erişebilirlerdi. Böylece mabet Tanrılarla iletişimin sağlandığı bir kapı oluyordu. Yeni bir bölgeye yerleşmek, bir mabet, barınak kurmak istendiğinde çevrede kutsal bir işaretin, belirtinin bulunmaması durumunda kışkırtmaya başvurulur, örneğin dayanak noktasının saptanmasında kararsızlık olduğunda, vahşi veya evcil bir hayvan kovalanarak avlanır, kurban edilir, bu nokta merkez olarak seçilirdi. İnsanlar kendi başlarına almaya cesaret edemedikleri kararı gizemli Tanrısal bir işaretin uyarılma sonucu oluşması ile alabilmişlerdir. Bir anlamda da kaostan, görecelikten kaçmak isteyerek, kudret, süreklilik, yaşam kaynağı, doğurganlık düşleyen dinsel insan, yerleşeceği mekanı, Tanrıları taklit ederek bulmayı, saptamayı amaçlamıştır.

Mekan ve konut kavramı anlayışında, geleneksel ve modern davranışlar arasında kökten bir fark vardır. Mekan günümüzde artık sadece boş bir geometrik ortam gibi değil, üretilen ve toplumsal içeriği ile değerlendirilen bir kavram olarak kabul edilmektedir. Tarihsel gelişiminde mekan kavramı, bir dönem, filozof ve matematikçiler tarafından insanın zihninde ve kendisi için tasarladığı bir olgu kabul edilirken, giderek bir yandan resim, heykel, müzik ve edebiyatta, öte yandan da bilimsel alanda doğal ve yapay, kentsel ve yapısal, kişisel ve toplumsal hatta siyasal, ekonomik ve askeri özellikleri içinde ele alındı.

Yirminci yüzyıl başlarında Bauhaus taraftarları, Gropius, Le Corbusier, Van der Rohe ilerlemiş kapitalizmin “modern” mekanının kuramcı ve uygulayıcıları olarak belirtiler, modern mekan kavramını, modernite adına aslında kapitalizmin mekanını yarattılar. Modern mekan homojenleşti ama çelişkili olarak ada, parsel gibi küçük parçalara bölünmekle kalmadı, sert bir hiyerarşi dağılımı içinde aralarında ve merkeze kötü bağlanan, sanayi yapıları, gettolar, tecrit edilmiş yerleşimler, malikaneler, ticaret, yönetim alanları ve ayrıcalıklı alanlar oluştu. Sermayenin üretim biçimi giderek tüm dünyaya yayılan, dünyasallaşan (küreselleşen) toplumsal ilişkiler yanında kendi mekanını ve zamanını da düzenledi, mevcut ulaşım ağını su yollarında koruyarak, ayrıca yeni yollar, demir yolları, otoyollar, hava limanları yarattı [6].

Toplumsal mekan, toplumsal bir üretilimdir. Ancak önce, “doğa-mekan” dönüşümsüz olarak uzaklaştı. Doğa, kimsenin onu gerçekten yok etmek istememesine karşın, yenilmekten, tahliye edilmekten, tahribattan kurtulamadı. Sonra da, her toplum, içerdiği

üretim farkı biçimine bağlı olarak, kendi mekanını yarattı [6]. Toplumsal mekan, uzun bir dönem, gereksinmelere az çok uygun alanlar içinde, bir taraftan aile yapısına bağlı toplumsal üreme ilişkilerini öte yandan iş bölümü, sınıf farklılıklarına bağlı üretim ilişkilerine bağlı bir süreçte gelişti. Giderek ailenin, iş gücünün ve üretim ilişkilerinin gelişmesi sonucu, bu yeni üçleme bağlamında toplumsal mekan özgünleşti ve mekan kavramı yeni bir boyut kazandı. Mekan uygulaması (pratiği), her toplumsal oluşuma özgün sürekliliği sağladı [6]. Özellikle kapitalizm ve modern neo-kapitalizm (organizasyon kapitalizmi) ile birlikte, ailenin üremesi, iş gücü ve işçi sınıfının üremesi ve de toplumsal üretim ilişkilerinin üremesi sonucu, toplumsal mekan bu amaçlara göre tasarlanmaya başladı, daha uygun ve özgün yerler, alanlar içererek yeni bir kavram yüklendi [6].

Toplumsal ilişkilerin, üreme ve üretim ilişkilerinin bazı temsilleri simgesel temsillerle örtüşerek mekanda yer aldı. Üreme ilişkileri temsilleri, cinsel simgelerle, ilişkilerin açık veya gizli olmasına göre, belirgin veya örtülü simgelemelerle yansıdı. Üretim ilişkilerinin güç bağlantılarını içeren temsilleri mekana aktarıldı, bu temsiller de binalarda, anıtlarda, sanat eserlerinde belirdiler [6].

Mekan uygulaması, üretim ve üreme kapsamında belli göreceli örtüşmeyi sağlayan, her toplumsal oluşuma uygun mekansal bütünlükleri ve özgün yerleri içerir. Her toplum kendi mekan uygulamasını dialektik bir etkileşim içinde güvenle ve yavaş yavaş, egemenlik sağlayarak ve uyarlayarak oturttu ve tasarladı. Neokapitalizmde mekan pratiği (uygulaması), algılanan mekanda, gündelik gerçeği yani zaman kullanımını ve kentsel gerçeği yani çalışma alanlarını, özel yaşam ve dinlenme alanlarına bağlayan ulaşım ağını, birbirine aslında yanlış olarak en uzak biçimde bağladı. Oysa mekan uygulaması, tasarlanmış ve mantıklı bir tutarlıktan çok belli bir örtüşme gerektirmektedir.

Mekan temsilleri, üretim ilişkilerine, onların gerektirdiği “düzene”, dolayısıyla bilgilere, işaretlere, kurallara, “cephesel” ilintilere bağlıdır. Bu tasarlanmış mekan, “oturanların”, “kullanıcıların” mekanıdır, ama ayrıca uzmanların, plancıların, şehircilerin, mimarların, bilimselliğe yatkın bazı sanatçıların yaşanmış ve algılanmış tasarlanmışa aktardıkları, toplumdaki egemen mekandır. Mekan kavramları zihinsel olarak benimsenen, özümseyen bir sözel işaret sistemini yansıtır.

Temsil mekanları, toplumsal hayatın örtülü, gizli yönünü, ama ayrıca mekanın değil de temsil mekanlarının kuralları olarak tanımlanabilecek sanatın (kurallı ya da kuralızsız) kompleks sembolizmalarını yansıtır. Temsil mekanları, imgeler ve simgeler arasında ve onların aracılığıyla yaşanan, halkın, kullanıcıların, bazı sanatçıların, betimleyicilerin, yazarların, düşünürlerin mekanlarıdır. Bu, üstünde egemenlik kurulan yani edilgen, hayal gücünün değiştirmeye ve özgünleştirmeye çabaladığı mekandır, nesnelerini simgesel kullanarak fiziksel mekanı örter. Öyle ki bu temsil mekanları sözel olmayan işaret ve simgelerin az çok tutarlı sistemlerine yönelirler (tendraient) [6].

Neolitik dönemde, yerleşik düzene geçen toplumlarda, toplumsal alanın ortasında konutlar yer aldı. İsa’dan yedi bin yıl önce, Çatalhöyük yerleşmesinde, dinsel rituel için, merkezde henüz bağımsız bir yapı tasarlanmamıştı. Birbirine bitişik, penceresiz, ışık, yaşama ve kutsal amaçlı kullanılan farklı odaların kümelenmesiyle tek katlı bir konut düzeni yaratılmıştı, evlerin içine, teras çatıda bırakılmış kapaklı açıklıklardan girilebiliyordu. Çatalhöyüklüler bu düzeni belki sadece güvenli giriş çıkış, havalandırma, belki de hatta aynı zamanda kutsal ruhları taklit etmek, kosmosla ilişki kurabilmek için seçmişlerdi. Konut, kutsal görüşler doğrultusunda inşa edilirken, giderek sokaklardan girilen, iç avluları da bulunan, birden fazla katlı, aile içi hiyerarşiyi ve sahibini de simgeleyen bir yapıya dönüştü. Gelişen ekonomik ve toplumsal düzen sonucu yapım sürecinin de sanayileşmesiyle konut

kişisellikten uzaklaştı, hierarşik düzeni ve yapım teknolojisini, sermayeyi temsil etmeye başladı.

Le Corbusier'ye göre konut bir yerleşim makinesidir (Machine à habiter), yani sanayi toplumlarında üretilen birçok makineden biridir. Modern dünyanın ideal konutu öncelikle işlevsel olmalı, korunmayı, çalışmayı, dinlenmeyi, konforu üst düzeyde sağlamalıdır. Bu bağlamda konutun, örneğin otomobil, bisiklet, buzdolabından daha farklı ve duygusal değerlendirilmemesi gerekir, olanaklar ve gereksinmelere göre kolaylıkla değiştirilebilir. Bilimsel düşüncenin gelişmesi, özellikle fizik ve kimya alanındaki aşamalar, dünyaya bakış açısını kutsallıktan uzaklaştırırsa da (profanlaştırırsa da), günümüzün sanayileşmiş toplumlarında bile, yerleşme ve konut kavramlarında geleneksel simgeler süregelmektedir.

Dinsel olmayan insanın içinde yaşadığı mekandaki davranışları ile, dinsel insanın kutsal mekandaki tutumu karşılaştırılırsa, ikisini birbirinden ayıran kurgu kesin olarak farkedilir. Dinsel insan ise sadece kutsal bir dünyada yaşayabilir, çünkü sadece böyle bir dünya varoluşa iştirak eder, "gerçekten varolur " Dinsel insan "varolmaya" susamıştır. Yerleştiği dünyasını çevreleyen kaos karşısındaki dehşet, hiçlik karşısındaki dehşetiyle eşdeğerdir. Onun dünyasının ötesinde uzanan meçhul, acundoğasal (kosmogonik) olmayan, kutsanmamış, yönlenmemiş, amorf, kutsuz (profane) mekan, dinsel insan, insan için mutlak varolmayıştır. Yanlışlıkla oraya girmesi, varlıkbilimsel maddesini kaybetmesi, hayatının sönmesi demektir. Dünyanın merkezinde tanrılara daha yakındır. Dünyanın merkezi sadece ülkeleri, kentleri, mabetleri değil, yerleşik çiftçilerin evlerini de belgeler. Kısaca her dinsel insan, aynı anda dünyanın merkezinde ve mutlak gerçeğin kaynağında Tanrılarla iletişim kurduğu açıklığın hemen yanında yerleşti.

ZAMAN, evrenin oluşumuyla "a priori" kabul edilen ve yaşamların, olayların akışını, maddenin değişimini tanımlayan bir kavramdır. İnsan zekasının gelişmesiyle "mutlak" zaman bir noktada işaretlendi ve geçmiş, güncel ve gelecek ayrı mekansal parçalara bölündü, işaret noktasının "mutlak zaman" da yer değiştirmesiyle başka bir zamana bağlı görece zamanlar kavramı oluşturuldu. İlk insanlar zamanı bir taraftan güneş, ay, yıldızların devinginliğine bağlı aydınlık ve karanlık kapsamında, öte yandan hareketlere, büyüme, çoğalma ve çalışma süreçlerine bağlı olarak algıladılar. Doğanın izlenmesi ve Tanrıların keşfi sonucu, ilk (primordial) zamanın tanrılarca yaratıldığı, tanrıların zamanının sonsuz, dünyalılarının ise sonlu olduğu kabullenildi ve sonsuz yaşamın gizeminin sorgulanması günümüze kadar sürdü. Günümüzden beş bin yıl önce Sümer'ler, yıllık 360, aylık otuz günlük, oniki aylık takvimi buldular, Mısırlılar daha sonra Sirius yıldızının devinimine göre takvimi 365 gün olarak düzeltirlerken İngiltere Salisbury'deki Stonenge dairesel anıtsal kompleksi de kuzey yarıkürenin en uzun günü, 28 Haziran güneş doğuşuna göre eksendirildi. Platon, geleceğe bağlı planlama düşüncesini ortaya koyarken onbirinci yüzyılda İslam düşünür İbn i Sina zamanı anılara ve geleceğe bağlı bir kavram olarak tanımlamıştı [9]. Eski saatlerin atası 1092 de Çin İmparatoru Ze Zong anısına yapılan, gözlem kulesindeki su değirmeni ile çalışan saattir, 1283 lerde de Londra civarında Dunstable manastırı papazlarının günde yedi kez dua saatlerini haber veren kadransız bir çalar saat keşfettiklerine inanılmaktadır [9].

Zaman, arkaik ve kutsal inançlı toplumlarda çizgisel, insanı gelişmeye götüren bir kavram olmayarak, geriye dönük, tanrılarla, geçmişle ilişki kurulabilen ve yenilenme olanağı da bulunan bir algılamadır. Dinsel insan için , zaman da, mekanda olduğu gibi homojen ve sürekli değildir. Bir yanda kutsal zaman aralıkları, bayramlar, çoğunlukla süreli bayramlar, öte tarafta olağan zaman süresi vardır. Kutsal insan bu iki zamandan birbirine ritler, törenler ve ayinler sayesinde tehlikesizce geçebilir.

Kutsal zaman, doğası itibarıyla geri dönüşümlüdür, şimdiki zamana taşınmış ilksel (primordial) bir efsane zamanıdır, her dinsel bayram, tören, en başlangıçta efsanesel bir

zamanda yer almış kutsal bir olayın güncel olarak yinelenmesidir. Dinsel bir bayrama katılmak, efsaneleşen zamana geri dönmektir. Kutsal zaman dönüşümlüdür, sonsuza kadar yakalanabilir, tekrarlanabilir, akamaz, o ne değişen, ne tükenen varlıkbilimsel (ontolojik) bir zamandır, kendi kendine eşittir, her süreli bayramda aynı kutsal zaman bulunur. Kutsal zaman, Tanrıların yarattığı ve kutsadığı ve onlardan önce bulunmayan, dinsel bayram ve törenlerle güncelleştirilen zamandır. Kutsal zaman sonsuzluk ile özdeşdir, ibadet sırasında, şimdiki zaman dışında tarihsel bir kavramdır.

Arkaik kültürlerin dinsel insanı için, Dünya her yıl yenilenir, her yeni yılda, yaratanın elinden ilk çıktığı gibi, "başlangıç kutsallığına" dönerdi. Yıl kapalı bir çemberdi, bir başlangıcı ve sonu vardı, her yıl, yeni bir yıl olarak doğardı. Her yeni yıl ile de, yeni saf, kutsal, henüz kullanılmamış, eskimemiş YENİ BİR ZAMAN DOĞARDI. Kosmosun varoluşa nasıl geçtiğini kosmogonik (acundoğasal) efsaneler öykülendirir. Babil'de, yılın son günleri ve Yeni Yılın ilk günlerinde düzenlenen törenlerde güle oynaya "yaratılış destanı" Enuma Elish söylenirdi. Marduk'un "dişi yılın" canavar Tiamat'ı yenmesi canlandırılır ve bu zaferle Tanrının kaosu sona erdirmesi kutlanırdı. Marduk Acunu Tiamat'ın vücudunun parçaları ile, insanı da onun baş destekçisi şeytan Kingu'nun kanıyla yaratmıştı [8].

Yeni Yıl, kosmosun yeniden canlandırması olduğuna göre, zamanın başlangıcına dönüş, Yaratılış anındaki saf, ilk zamana dönüş demektir. Bu nedenle Yeni Yıl nedeniyle günahlardan arınılarak temizlenilmiş, saflaşmış olunur. Modern insanın kabul ettiği gibi, sadece bir aralıktan başka birine geçilmekle kalınmaz, geçmiş yıl ve zaman iptal edilir. Nevruz'da da, İran yeni yılında, Dünyanın Yaratılışı kutlanırken büyük ateşte de günahlar yakılır ve yeni bir saflığa erişilir, zamanın eskittiği insan, toplum, evren yenilenmiş sayılır. Böylece zaman, dünyanın doğuşu ile örtüştüğünden, KUTSAL ZAMAN olarak yeniden başlıyordu.

Törenselleşen 'Dünyanın Sonuna' ve 'Yeniden Yaratılışına' katılan insan, ilk zamanın çağdaşı olarak yeniden doğuyor, varoluşunu el değmemiş yaşamsal güçlerle, yeni doğduğu gibi başlatıyordu, insan bu ilk zamana süreli olarak ulaşmak istediğinden vazgeçemeyecekti. Bu gerçek bütün dinsel takvimlerin temelidir. Dinsel bayram, efsanevi, yeni dinsel bir olayın sadece anılması değil, yeniden güncelleştirilmesidir. Dinsel bayramların kendine özgü, değişmez, örnek, törenselleştirilmiş özellikleri vardır: olağan zamanlardaki davranışlar simgesel olarak kutsal bir hava içinde gelişir. Böylece dinsel insan, Tanrıların eserlerinin gerçekleştiği başlangıç zamanını güncelleştirdiği ölçüde, Tanrıların çağdaşı olur.

Genellikle ortaçağın sonuna kadar her insan kutsal zamanın içindeki kendi zaman parçasını kullanarak yaşamını sürdürdü, çalıştı, üretti. Sanayinin gelişmesiyle, kişisel zamana makinenin ve organize edilen işgücünün ürettiği zaman eklendi, zaman kutsallıktan uzaklaştı, zaman ve mekan ilişkileri kavramı değişti, zaman, zihnimizdeki bir özvarlık (substance), "boşlukları" olmayan, "çatlakları" bulunmayan bir töz olarak tanımlandı [10] ve mekandan ayrıldı. Neo-kapitalizmle birlikte durum daha da değişti, zaman üretilen, alınıp satılan hatta yedekte bekletilen (işsizler ile) bir ŞEY oldu.

Kutsal zamanın devingen varsayılmasına karşı kutsal olmayan, profan zaman çizgisel, geri dönüşsüz bir süreçtir, homojendir. Ancak laik (profan) insanın da zaman kavramında süreklilik ve homojenliğin kesintiye uğradığı aralıklar yer alır. Monoton çalışma süreleri dışında, keyif anları, gösteri ve konser izleme zamanları, sevdikleri ile buluşmalar, geziler gibi değişik ritim uygulanan algılanan süreler oluşmaktadır. Dinsel olmayan insan için, zamanın kendi varoluşu ile bağımlı bir boyutu, kendisi için bir başlangıcı ve ölümüyle biten bir de sonu vardır, geçmiş tarihten ibarettir, gelecek, umutların, düşlerin, utopyaların alanıdır.

Aslında kutsallığı kökten reddedilmiş doğa çok yeni bir kavramdır, özellikle bilim

adamlarınca kuşkusuz çok daha erken ve kapsamlı kabul edilmiştir. Doğa,hala, hemen herkese sevimlilik ,gizem ve görkem sunmaya devam ederken, modern insan tarafından da sadece estetik sportif ve hijyenik değerlerle değil, dinsel duygulara ait anılarla da algılanır.

Arkaik ve geleneksel toplumların dinsel insanının kabullendiği durumların birçoğu zaman içinde aşılırken izler bırakmış ve bugünkü bizleri ve tarihimizi oluşturmuştur. Dinsel insan daima saygı ile karşılanacak bir yaşam biçimi kabullenmiş ve içinde bulunduğu tarihsel koşullara göre hep MUTLAK GERÇEĞİ aramış ve ona inanmıştır. Tanrılar dünya ve insanı yaratmış, kahramanlar yaratılışı tamamlamıştır. Modern insan gökten inişi kabullenmeyerek gerçeğin göreceliğine inanmıştır. Arkaik ve dinsel toplumlarda da profan düşünürler elbette var olmuş, ancak çoğalmaları modern toplumlarda gerçekleşmiştir. Modern insan, insan koşullarının dışındaki insanlık modelini ret ederek yeni bir varoluş durumu kabullenmiş ve inanç eğilimleri kendi özgürlüğünü etkilemez olmuştur.

Ancak modern insan, ne olursa olsun dinsel insanın ardıllıdır. İnsan varoluşunun profanlaşmasının sonucudur, atalarının batıl inançlarından sıyrıldığı ölçüde kendini daha iyi tanımaya başlamıştır. Modern toplumların hatta inançsız insanların çoğu bile, belki farkında bile olmadan hala dinsel görünüm içinde yaşarlar.Onların da gizlenmiş, bastırılmış batıl inançlara, tabulara, efsanelere, ayinlere bağımlılıkları vardır. Yeni yıl kutlamaları, düğün törenleri, doğum, açılış ve başarı şenlikleri ne kadar profan düşünülse de, kutsallık içeren geçen olaylardır. Yine profan işlevler gibi görülen sinema, tiyatro seyretme, kitap okuma, müzik dinleme süreleri bir tür mitolojik anımsama ve içinde bulunulan zamanın dışına çıkmak olarak değerlendirilebilir.

Modern kentlerde yeni oluşan küçük dinler, tarikatlar, siyasal hareketler, aşırı din karşıtı ve din yanlısı davranışlar, cennet özlemi arayışı, tarihsel gerilimler ile insan koşullarının maddeleşmesi sonucu, tamamen yok edilemeyen bir tür kutsal davranış biçimidir. Ayrıca, bireysel savaşçılar,pilotlar, idol sanatçılar, sporcular, üyeliğe kabul törenleri, psikanaliz seansları geçmişin kutsal kabullerinin bir bakıma şuur altında beslenerek günümüze ulaşmasının en çarpıcı örneklerinden bir kaçıdır.

Kaynaklar

- [1] Mannheim, K., (2002), “İdeoloji ve Ütopya”, Ankara, Epos Yayınları.
- [2] Borsi, F., (1997), “Architecture et Utopie”, Paris, Editions Hazan.
- [3] Riot-Sarcey, M., Bouchet, T., Picon, A., (2003), “Ütopyalar Sözlüğü”, İstanbul, Sel Yayıncılık.
- [4] Silverberg, R., (1971),” The World Inside”, Editions Laffont, Paris.
- [5] Mc Lellan, D., (1999), “İdeoloji”, İstanbul, Doruk Yayınları.
- [6] Lefebvre, H., (2000), “La production de l'espace”, Paris, Editions Anthropos.
- [7] Servier, J., (1967), “Histoire de l'utopie”, Paris, Editions Gallimard.
- [8] Eliade, M., (1965), “Le sacre'et le Profane”, Editions Gallimard, Paris.
- [9] Langone, J., (2000), “The Mystery of Time”, National Geographic Society, Washington D.C.
- [10] Mouckard, C., Biz ötekiler, aktarma, “Ütopyalar Sözlüğü”.